

İslâm düşüncesinin ana coğrafyalarında tıpkı müellifi gibi tanınmamış olsa da özellikle Yemen bölgesinde erken dönemlerden itibaren bilinmekteydi. Nitekim İbnü'l-Melâhimî'den yarım asır sonra vefat eden Zeydî âlimi Hüsâmeddin Hasan b. Muhammed er-Rassâs bu eserden isim vermeden alıntı yapmıştır (Hassan Ansari, *A Common Rationality*, s. 337-339). Kitap, Meşhed'deki İmam Rızâ Türbesi Kütüphanesi'nde bilinen tek yazma nüshasına dayanılarak Hasan Ensârî ve Wilferd Madelung tarafından neşredilmiştir (Tahran 2008). **4. et-Tecrid fî uşûli'l-fıkh.** *Tecridü'l-Mu'ctemed* adıyla da bilinen eser, Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin fıkıh usulünün temel kaynaklarından olan *el-Mu'ctemed fî uşûli'l-fıkh* adlı kitabının muhtasarıdır. Ancak İbnü'l-Melâhimî yer yer kendi tercihlerini de metne yansıtmıştır. Eserin bizzat müellifin elinden çıkmış bir nüshasından 575 (1179) yılında istinsah edilen, kısmî eksiklikleri bulunan bir nüshası Oxford'da bulunmaktadır (Bodleian Ktp., Arab, nr. 103). Öte yandan Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin *el-Mu'ctemed*'ini neşreden Muhammed Hamîdullah, eserin girişinde *el-Mu'ctemed*'in ihtisarı olup müellifi bilinmeyen *Tecridü'l-Mu'ctemed* adlı bir yazmayı kaydeder. 1946 yılında Yemen'de bir kadı tarafından kendisine hediye edilen bu yazmanın Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin öğrencilerinden birine ait olduğu tahmininde bulunur ve yazmadan iki sayfanın fotokopisine de yer verir. Bu iki sayfa ile Oxford nüshasındaki sayfalar aynı bilgileri içermesinden hareket ederek Hamîdullah'ın zikrettiği yazmanın *et-Tecrid*'in ikinci bir nüshası olduğunu söylemek mümkündür, ancak bunun nerede bulunduğu bilinmemektedir. İlmî neşri henüz yapılmayan *et-Tecrid*'in Oxford nüshasını Hasan Ensârî ve Sabine Schmidtker giriş ve indekslerle birlikte tıpkıbasım halinde yayımlamıştır (Tahran 2011). **5. Cevâbü'l-İşfahâniyye (el-Mesâ'ilü'l-İşfahâniyye).** Eseri bizzat İbnü'l-Melâhimî diğer eserlerinde zikreder. Kitap, büyük ihtimalle Ebû Mudar ed-Dabbî el-İşfahânî'nin sorularına İbnü'l-Melâhimî'nin verdiği cevapları içermektedir. **6. Kitâbü'l-Hudûd.** Yine müellifin kaydettiği eser, isimden ve yapılan alıntılardan anlaşıldığı kadarıyla çeşitli kavramların tanımını içermektedir.

Eserlerinin yakın dönemlerde ortaya çıkması dolayısıyla İbnü'l-Melâhimî akademik çevrelerde ancak son yıllarda ilgi çekmiş ve üzerinde çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Hakkındaki Türkçe ilk

çalışma, *Tuḥfetü'l-mütekellimîn*'inin ayrıntılı analizini yapan Orhan Şener Koloğlu tarafından gerçekleştirilmiştir (bk. bibl.). Diğer bir çalışma da İbnü'l-Melâhimî ile kendisinden etkilenen Allâme el-Hillî'nin imâmet konusundaki görüşlerini karşılaştıran Ma'sûme Hüseyinî Gülherûdî'nin *Naḳdū Berressî-yi ârâ-yi Rûkniddin bin el-Melâhimî el-Hârizmî der Bâb-i İmâmet ez Didegâh-ı 'Allâme Hillî* adlı eseridir (1392, doktora tezi, Dânişgâh-ı Tahran). Ahmed Şevki İbrâhim Ali, *Rûknüddin Maḥmûd b. Muḥammed el-Melâhimî el-Hârizmî ve ârâ'ühü'l-kelâmîyye* adıyla yüksek lisans tezi hazırlamıştır (2011, Câmîatü'l-Menûfiyye, Şebnülkûm).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Melâhimî, *Kitâbü'l-Mu'ctemed fî uşûli'd-dîn* (nşr. M. McDermott – W. Madelung), London 1991, neşredenlerin girişi, s. iii-xvi; a.e. (nşr. W. Madelung), Tahran 2012, neşreden giriş, s. v-viii; a.mlf., *Kitâbü'l-Fâ'îk fî uşûli'd-dîn* (nşr. W. Madelung – M. McDermott), Tahran 2007, tür.yer., ayrıca bk. neşredenlerin girişi, s. i-viii; a.mlf., *Tuḥfetü'l-mütekellimîn fi'r-red 'ale'l-felâsife* (nşr. Hasan Ensârî – W. Madelung), Tahran 2008, tür.yer., ayrıca bk. neşredenlerin girişi, s. i-ix; a.mlf., *et-Tecrid fî uşûli'l-fıkh* (nşr. Hasan Ensârî – S. Schmidtker), Tahran 2011, neşredenlerin girişi, s. i-ix; Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'ctemed* (nşr. Muhammed Hamîdullah), Dimaşk 1385/1965, neşreden giriş, II, 40-41; Abdüsselâm b. Muhammed el-Enderesbânî, *Fî Sireti'z-Zemaḥşeri Cârillâh* (nşr. Abdülkerim el-Yâfi, *MLLADm.*, LVII/3 [1982] içinde), s. 368, 379, 382; Ali b. Zeyd el-Beyhakî, *Me'âricü Nehci'l-belâğa* (nşr. M. Taki Dânişpejûh), Kum 1988, s. 36; Fahrreddin er-Râzî, *er-Riyâzû'l-müneka fî ârâ'i ehli'l-ilm* (nşr. Es'ad Cum'a), Tunus 2004, s. 287-296; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'ctezile*, s. 119; Mansûr-Billâh Kâsım b. Muhammed, *el-Esâs li-'akâ'idü'l-ekyâs* (nşr. Albert Nasrî Nâdir), Beyrut 1980, s. 69; S. Schmidtker, *The Theology of al-'Allâma al-Hillî*, Berlin 1991, tür.yer.; W. Madelung, "Ibn al-Malâhimî's Refutation of the Philosophers", *A Common Rationality: Mu'tazilism in Islam and Judaism* (ed. C. Adang v.dğr.), Würzburg 2007, s. 331-336; a.mlf., "Ibn al-Malâhimî", *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History* (ed. D. Thomas – A. Mallett), Leiden-Boston 2011, III, 440-443; a.mlf., "Ibn al-Malâhimî on the Human Soul", *MW*, CII/3-4 (2012), s. 426-432; Hassan Ansari, "Al-Barâhin al-zâhira al-jaliyya 'alâ anna l-uwjûd zâ'id 'alâ l-mâhiyya by Ḥusâm al-Dîn Abû Muḥammad al-Ḥasan b. Muḥammad al-Raşşâs", *A Common Rationality: Mu'tazilism in Islam and Judaism* (ed. C. Adang v.dğr.), Würzburg 2007, s. 337-348; a.mlf., "Kitâbü Tâzeyâb der Naḳd-i Felsefe: Peydâ Şüden-i Kitâb-ı Tuḥfetü'l-Mütekellimîn-i Melâhimî", *Neşr-i Dâniş*, XVIII/3, Tahran 1380 hş./2001, s. 31-32; Orhan Şener Koloğlu, *Mu'tezile'nin Felsefe Eleştirisi: Hârezmi Mu'tezilî İbnü'l-Melâhimî'nin Felsefeye Reddiyesi*, Bursa 2010, tür.yer.

İBNÜ'R-RAKKÂM

(ابن الرقّام)

Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrâhim b. Muhammed b. Alî el-Evsî el-Mürsî (ö. 715/1315)

Endülüslü astronom,
matematikçi ve tabip.

İbnü'l-Hatîb tarafından zikredilen sınırlı mâlûmat dışında hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Mürsiyeli (Murcia) olup muhtemelen bu şehirde doğdu ve orada yetişti. Kastilya Kralı X. Alfonso'nun şehri ele geçirmesinden (1267) sonra Kuzey Afrika'ya göç etti. *ez-Zicü'l-kavîm* adlı eserindeki astronomi tablolarının Tunus koordinatlarına göre hazırlanmasından bu şehre gittiği anlaşılmaktadır. Nitekim *ez-Zicü's-şâmil*'deki birçok tablo da bir süre yaşadığı Cezayir'in Bicâye şehrinin enlemine göre düzenlenmiştir. Nasrîler'den (Benî Ahmer) Gırnata'da (Granada) hüküm süren II. Muhammed'in (1273-1302) daveti üzerine Bicâye'den ayrılarak onun yanına gitti. Orada fıkıh, hesap, astronomi, tıp, geometri ve cebir alanlarındaki bilgisiyyle tanındı. Kendisinden ders alanlar arasında Nasrî Hükümdarı Ebü'l-Cüyûş Nasr ve Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ahmed b. Hüzeyl et-Tücbî'nin adları anılmaktadır. İbnü'r-Rakkâm ileri bir yaşta iken 21 Safer 715 (27 Mayıs 1315) tarihinde Gırnata'da vefat etti.

Eserleri. 1. ez-Zicü's-şâmil fî tezḥîbi'l-Kâmil (Kandilli Rasathânesi Ktp., nr. 249). 679 (1280) yılında telif edilen eser bir mukaddime, 145 bab, çok sayıda astronomi tablosu ile bir hâtimeden ibarettir. İbnü'r-Rakkâm mukaddimede mevcut ziclerin çoğunun islahı muhtaç olduğunu görerek bir zîc hazırlamaya karar verdiğini belirtir. Ebû Muhammed Abdülhak İbnü'l-Hâim el-Gâfilî el-İşbîlî'nin *ez-Zicü'l-kâmil fi't-te'âlim* adlı eserinin hatasız olmakla birlikte ayrıntıya kaçtığını, hey'et ve tâdili bir araya getirdiğini, bu sebeple bazı konuları açıklayıp tâdillerini yenileyerek eseri öğrenciler için uygun hale getirdiğini söyler. İbnü'r-Rakkâm elindeki *ez-Zicü'l-Kâmil* nüshasında astronomi tabloları mevcut bulunmadığından kendi çalışmasına gerekli tabloları da eklemiştir. İlk yetmiş altı babda İbnü'l-Hâim'in eseri düzenlenmiş, diğer bablar İbnü'r-Rakkâm tarafından telif edilmiş, son bölümde de genelde İbn İshak et-Tûnisî'den alınan yetmiş bir astronomi tablosuna yer verilmiştir. Muhammed Abdurrahman, *Hisâbü aṭveli'l-kevâkib fi'z-Zici's-şâmil fî tezḥîbi'l-Kâmil li'bni'r-Raqqâm* adıyla bir

doktora tezi hazırlamıştır (1996, Barcelona Üniversitesi). **2.** *ez-Zîcû'l-ğavîm fî fû-nûni't-ta'dîl ve't-takvîm* (Rabat Umumi Ktp., nr. 260). Tunus'ta yazıldığı tahmin edilen ve *ez-Zîcû's-şâmi'l*in basitleştirilmiş bir nüshasını andıran eser Tunus şehrinin koordinatlarına göre düzenlenmiş olup sonradan Gırnata koordinatlarına uyarlanmış ve çok sayıda astronomi tablosu eklenmiştir. E. S. Kennedy bu iki zîcin muhtevasını bir makalesinde incelemiştir ("The Astronomical Tables of Ibn al-Raqqâm, a Scientist of Granada", *Zeitschrift für Geschichte der Arabisch Islamischen Wissenschaften*, XI [1997], s. 35-72). **3.** *ez-Zîcû'l-müstevfî li-mâ hâze mine'l-baş ve'l-ğazzi'l-evfer ve'l-kıstî'l-evfâ* (Rabat Umumi Ktp., nr. 2308 D, 2461, 4157). Eserin mukaddimesinden bir parça Dârü'l-kütübî'l-Mısıryye'dedir (Mikât, nr. 718/2, vr. 3^a-4^b; ayrıca 15. babı, Selâ Subeyhiyye Ktp., nr. 38/4). Zîcin "Ma'rifetü'l-evcât" adlı 18. babı Montse Diaz-Fajardo tarafından İspanyolca tercümesiyle (*Al-Qantara*, XXVI/1, Madrid 2005, s. 19-30) ve "Ma'rifetü ihtilâfi manzari'l-ğamer" adlı 57. bab J. Bellver ve J. Samsó tarafından İngilizce çevirisiyle ("Ibn al-Raqqâm on Lunar Parallax", *Suhayl*, XI, Barcelona 2012, s. 189-229) birlikte neşredilmiştir. **4.** *Risâle fî 'ilmi'z-zılâl*. Namaz vakitleri için güneş saatleri yapımının ve konuyla ilgili matematik ve astronomi esaslarının ele alındığı risâle kırk dört fasıldan oluşmakta ve çok sayıda geometrik çizim içermektedir. Bu çalışmanın Endülüs'te güneş saatleri konusunda telif edilen eserler arasında muhteva bakımından tam olan tek risâle olduğu kaydedilir (Casulleras, s. 564). Juan Carandell eser üzerine Barcelona Üniversitesi'nde bir doktora tezi hazırlamış (1987), daha sonra İspanyolca çevirisi ve açıklamalarla birlikte neşretmiştir (Barcelona 1988). Eserin kible yönünü belirleme ve herhangi bir yerle Mekke arasındaki mesafeyi tesbit etmeye dair 43. faslı yine Juan Carandell Arapça metni ve İngilizce tercümesiyle birlikte bir makalede incelemiştir ("An Analemma for the Determination of the Azimuth of the Qibla in the *Risâla fî 'ilm al-zîlâl* of Ibn al-Raqqâm", *Zeitschrift für Geschichte der Arabisch Islamischen Wissenschaften*, I [1984], s. 61-72; risâlenin ögüle ve ikindi vakitlerinin hesaplanmasıyla ilgili 21. faslının İspanyolca tercümesi ve incelemesi: "Trazado de las curvas de oración en los cuadrantes horizontales en la *Risâla fî 'ilm al-zîlâl* de Ibn al-Raqqâm", *Dinamıs*, IV, Granada 1984, s. 23-32). **5.** *Manzûme*

fî'l-çamel bi'l-uşurlâb (Dârü'l-kütübî'l-Mısıryye, Felek, nr. 3982; elli üç babbdan oluşan yirmi dört varaklık bu nüshanın sonndan biraz eksik olduğu anlaşılmaktadır). İbnü'r-Rakkâm'ın bu konuyla ilgili *Risâle fî'l-uşurlâb* (Selâ Subeyhiyye Ktp., nr. 159), *Takyîd fî'l-çamel bi-küreti'l-uşurlâb* (Rabat Umumi Ktp., nr. 2233 D, vr. 217-219), *İstihrâcû'l-meğâlibi'n-nücümüyye bi'l-uşurlâb* (Selâ Subeyhiyye Ktp., nr. 169/5, onuncu baba kadar gelmiş olup yedi varaktan ibarettir) adlı başka çalışmaları da vardır. **6.** *Tenbihü'l-elbâb fî çavânini'l-ğisâb* (Selâ Subeyhiyye Ktp., nr. 507/1, yedi varaktan ibarettir). Eserde örnek ve sayı işaretleri dahil rumuz kullanmadan yapılan hesap ve cebir işlemlerine, kare ve küp köklerinin elde edilmesine, kesir ve denklemlere yer verilmiştir. **7.** *et-Tenbih ve't-tebşîr fî çavâ'idi't-teksîr*. Silindir, küre, küp vb. çok kenarlı şekillerin yüzey alanlarının hesaplanmasıyla (teksîr) ilgilidir (el-Hizânetü'l-Haseniyye, nr. 10360, vr. 1; *et-Tenbih ve't-tebşîr fî nevâzili't-teksîr* adıyla, Rabat Umumi Ktp., nr. 2215 D, vr. 323-325; nr. 1588 D, vr. 146^a-147^b, *Te'lif fî't-teksîr* şeklinde yakıştırma bir adla kayıtlıdır). Muhammed el-Arabî el-Hattâbî, bu risâle ile İbnü'l-Bennâ el-Merrâküşî'nin *Risâle fî'l-eşkalî'l-misâhiyye* adlı çalışmasını birlikte neşretmiştir ("Risâletân fî 'ilmi'l-misâha li'bni'r-Rakkâm ve'bni'l-Bennâ", *Da'vetü'l-hağ*, sy. 256 [Rabat 1406/1986], s. 39-47). **8.** *el-Kitâbü'l-Kebir*. İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ'* tarzında düzenlenen tıbbâ dair bu eserin on iki cilt olduğu kaydedilir (Casiri, II, 82; Leclerc, II, 251). **9.** *Te'lif fî't-ğib* (Rabat Umumi Ktp., nr. 1681 D, vr. 1-180). **10.** *Hülâşatü'l-iğ-tişâş fî ma'rifeti'l-kuvâ ve'l-ğavâş*. İbn Vaşhiyye'nin *el-Filâhatü'n-Naba'iyye* adlı eserinden ihtisar edilmiştir. Mukaddimesinde ve sonunda işaret edildiği gibi eser Nasrî hükümdarının emriyle, söz konusu kitapta şeriat esaslarına aykırı olarak Zühre yıldızına bitkiler üzerinde tesir nisbet edilmesi gibi küfür ve ilhâda yol açan bilgilerin çıkarılması amacıyla hazırlanmış. *el-Filâhatü'n-Naba'iyye*'nin tertibine göre on beş bab halinde düzenlenmiştir (Süleymaniyye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2238, Giresun, nr. 159; Cambridge Üniversitesi Ktp., nr. 432; Birmingham Üniversitesi Cadbury Araştırma Ktp., Islamic Arabic, nr. 1485; *Takyîd min Kitâbi'l-Filâhati'n-Naba'iyye* adıyla, Rabat Umumi Ktp., nr. 1681 D, vr. 181-188). Su, hava değişiklikleri, yağmurlar, mevsimlik uygulamalar, toprakların özellikleri, zararlı

otlar, ağaçların oluşumu, budanmaları, tahıl, meyve ve hububatı saklama yöntemleri vb. ziraatla ilgili bilgilerin derlendiği eserde ziraata dair olmayan hususlar, özellikle bitki adlarından okunması ve anlaşılması güç olanlar çıkarılmıştır (Fehd, s. 85-86). Kaynaklarda İbnü'r-Rakkâm'ın *Kitâbü'l-ğayevân ve'l-ğavâş*, *İlâcû'l-emrâz*, *Ebkârü'l-efkâr fî'l-uşûl ve Telhîşü'l-mebâhiş* adlı eserlerinin de bulunduğu kaydedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Hatib, *el-İhâta*, III, 69-70; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 295-296; M. Casiri, *Bibliotheca Arabico-Hispana Escorialensis*, Osnabrück 1969, I, 352; II, 82; L. Leclerc, *Histoire de la médecine arabe*, Paris 1876, II, 251; Suter, *Die Mathematiker*, s. 159; Sarton, *Introduction*, III/1, s. 132, 695; Y. S. Allûş – Abdullah er-Reçrâcî, *Fihrisü'l-mağtûâtî'l-çArabiyyeti'l-mağfûza fî'l-Hizâneti'l-çamme bi-Rabât*, Rabat 1958, II, 262, 275, 342; Muhammed el-Arabî el-Hattâbî, *Fehrisü'l-Hizâneti'l-Haseniyye*, Rabat 1403/1983, III, 51-52; Muhammed Haccî, *Fihrisü'l-Hizâneti'l-çilmiyyeti'l-çSubeyhiyye bi-Selâ*, Küveyt 1406/1986, s. 457, 461-462, 481; D. A. King, *A Survey of the Scientific Manuscripts in the Egyptian National Library*, Winona Lake 1986, s. 84, 138; a.mlf., *Fihrisü'l-mağtûâtî'l-çilmiyyeti'l-mağfûza bi-Dârü'l-kütübî'l-Mısıryye*, Kahire 1986, II, 118, 408; a.mlf. – J. Samsó, "Zîdj", *EP* (İng.), XI, 501; J. Samsó, *Las Ciencias de los Antiguos en al-Andalus*, Madrid 1992, s. 414-416, 421-427; a.mlf., "Ibn al-Raqqâm", *Encyclopedia of the History of Science, Technology and Medicine in Non-Western Cultures* (ed. H. Selin), Dordrecht 1997, s. 412; a.mlf., "Andalusian Astronomy in 14th Century Fez: al-Zij al-Muwâfiq of Ibn Azzûz al-Qusantîni", *Zeitschrift für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften*, XI, Frankfurt 1997, s. 74-75; a.mlf. – J. Vernet, "Te'avvüratü'l-çilmi'l-çArabî fî'l-Endelüs", *Mevsû'atü'l-târîhi'l-çulümü'l-çArabiyye* (nşr. Rüşdî Râşid), Beyrut 1997, I, 397, 401; Tefvik Fehd, "Devrül-filâhati'n-Naba'iyye fî ta'virü 'ilmi'l-filâha 'inde'l-çArab", *İşhâmâtü'l-çArab fî 'ilmi'l-filâha*, Küveyt 1408/1988, s. 85-86, 89; M. Comes, "The Accession and Recession Theory in al-Andalus and the North of Africa", *From Baghdad to Barcelona: Studies in the Islamic Exact Sciences in Honour of Prof. Juan Vernet* (ed. J. Casulleras – J. Samsó), Barcelona 1996, I, 355, 359-364; E. S. Kennedy, "The Astrological Houses as Defined by Medieval Islamic Astronomers", a.e., II, 557-568, 577-578; M. İbrâhim el-Kettânî – Sâlih et-Tâdiîl, *Fihrisü'l-mağtûâtî'l-çArabiyyeti'l-mağfûza fî'l-Hizâneti'l-çamme bi'r-Rabât*, Rabat 1997, V, 171; Saïd el-Murâbitî, *Fihrisü'l-mağtûâtî'l-çArabiyyeti'l-mağfûza fî'l-Hizâneti'l-çamme bi'r-Rabât*, Dârülbeyzâ 2002, VII, 373-374; B. A. Rosenfeld – Ekmeleddin İhsanoğlu, *Mathematicians, Astronomers and Other Scholars of Islamic Civilisation and Their Works (7th-19th c.)*, İstanbul 2003, s. 235, 553; M. Süveysî – M. Hîşâm en-Na'sân, "İbnü'r-Rakkâm", *Mu.AÜ*, X, 388-391; J. Casulleras, "Ibn al-Raqqâm", *The Biographical Encyclopedia of Astronomers* (ed. T. Hockey v.dğr.), New York 2007, s. 563-564.

